

Spółdzielczość w strukturze instytucjonalnej obsługi obszarów wiejskich

Janusz Borowiec

Puławska Szkoła Wyższa

Streszczenie: *Przedsiębiorczość – rozumiana jako dążność ludzi do działania, poszukiwania nowych rozwiązań, wykorzystywania pojawiających się możliwości oraz aktywności w poszukiwaniu dodatkowych i alternatywnych źródeł dochodu – stanowi element procesu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Rozwój przedsiębiorczości oznacza tu większe zróżnicowanie źródeł dochodów ludności wiejskiej, co pozwala na łączenie pracy w gospodarstwie i poza nim. Przejawia się w tym proces koniecznej symbiozy różnych podmiotów sfery agrobiznesu, jak: rolnicze gospodarstwa rodzinne, przedsiębiorstwa zaopatrzenia i skupu, banki oraz jednostki samorządu terytorialnego. Istotnym ogniwem tworzenia struktur instytucjonalnych na obszarach wiejskich są podmioty o spółdzielczej formie gospodarowania, które pozwalają angażować aktywność środowisk lokalnych i stają się ogniwem transmisji środków z różnych źródeł finansowania. Doświadczenia i predyspozycje podmiotów spółdzielczych skłaniają do wyrażenia opinii, iż właśnie spółdzielnie najpełniej wpisują się w szeregi instytucji umożliwiających rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.*

Wstęp

Rozwój szeroko ujmowanej sfery agrobiznesu i środowiska wiejskiego jest efektem wykorzystywania wielorakich uwarunkowań o charakterze mikro- i makroekonomicznych. W warunkach gospodarki rynkowej istotne wydaje się tworzenie niezbędnych warunków do realizacji celów poszczególnych podmiotów, co oznacza także kształtowanie ich właściwego otoczenia ekonomicznego. Zasadne wydaje się stwierdzenie, iż poziom urbanizacji regionu określa poziom i możliwości jego rozwoju, zaś wysoki udział zatrudnienia w produkcji rolnej świadczy z reguły o słabszej kondycji ekonomicznej. Dostrzegać tu należy pozytywną relację poziomu rozwoju regionu i efektywności ekonomicznej gospodarstw rolniczych i instytucji obsługi. Wymaga to jednak utrzymania stałych, ścisłych więzi ekonomicznych głównie w sferze zaopatrzenia produkcyjnego, zbytu czy też działań o charakterze marketingowym na rynku. Szczególnie przydatne w tych warunkach wydają się doświadczenia spółdzielczej formy gospodarowania w obsłudze rolnictwa i wsi.

Rozwój gospodarki rynkowej wymaga stworzenia stabilnej i efektywnej infrastruktury handlowej oraz przejrzystych reguł funkcjonowania rynku.

Przyczyny zróżnicowania i przesłanki rozwoju regionalnego

W ocenie poziomu i czynników rozwoju regionalnego, w bogatej literaturze przedmiotu, wskazuje się zarówno na przyczyny historyczne, przyrodnicze, jak również wynikające z doświadczeń ogólnego rozwoju gospodarczego. Istotny wpływ ma również logika mechanizmów i zasad gospodarki rynkowej, które na ogół prowadzą do stałego różnicowania kondycji przedsiębiorstw i nierównomierności rozwoju regionów. Wydaje się dość charakterystyczne, iż najwyżej rozwinięte są regiony wokół największych ośrodków przemysłowych. Utrzymująca się ta tendencja tworzy coraz większe zagrożenia dla dalszego równomiernego rozwoju Polski i nakłada konieczność poszukiwania metod i działań zmierzających do jej ograniczenia i niwelowania różnic poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych regionów [Gorzym-Wilkowski 2000].

Transformacja systemowa gospodarki państwa i społeczeństwa w Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach postsocjalistycznych przebiega w sposób odmienny od reguł rozwoju krajów opartych od dziesięcioleci na zasadach gospodarki rynkowej. Dlatego też wnioski wynikające z doświadczeń krajów rozwiniętej gospodarki rynkowej trzeba wyciągać z uwzględnieniem wyjątkowej złożoności i kompleksowości naszych przemian. Pamiętając o tych zastrzeżeniach warto jednak doświadczenia te uwzględniać jako inspirację przy formułowaniu i realizacji naszej polityki gospodarczej i społecznej.

Realizowana w Polsce polityka gospodarcza opiera się na liberalnej doktrynie ekonomicznej. Wychodzi ona z założenia, że w dobie rosnącej konkurencji międzynarodowej wykorzystać należy już istniejące możliwości tych regionów, które dysponują najdogodniejszymi warunkami przyciągającymi kapitał własny i zagraniczny. Regiony te stają się ośrodkami rozwoju dynamizującymi gospodarkę kraju. Regionom słabszym pozostaje doskonalenie struktur gospodarczych w ramach posiadanych środków, a także pewne osłony socjalne łagodzące napięcia społeczne. Trudno zaprzeczyć logiki i skuteczności takiej polityki ekonomicznej z punktu widzenia dynamizowania rozwoju we wstępnym etapie budowy gospodarki rynkowej. Polityka ta w długim okresie prowadzi jednak do postępującej polaryzacji i petryfikacji podziału kraju na regiony coraz silniejsze i coraz słabsze.

Przewagi gospodarki samorządowej nad gospodarką scentralizowaną są znane i powszechnie doceniane. Rzecz jednak także w tym, że możliwości samorządu określa przede wszystkim kondycja gospodarki regionu, jej struktura, potencjał ludnościowy i intelektualny, skuteczność promocji regionu itp. Doświadczenie wykazuje, że regiony zasobniejsze mają nie tylko większe możliwości inwestowania kapitału własnego, ale także przyciągania kapitału z zewnątrz, mają bardziej wpływowych przedsiębiorców i polityków, doskonalsze kadry zdolne do opracowania programów rozwoju, w tym także programów z udziałem środków pomocowych, wymagających zaangażowania własnych zasobów. Bogate doświadczenia Unii Europejskiej w realizacji polityki regionalnej zmierzającej do zmniejszenia różnic poziomu rozwoju regionów wykazują, że ze środków pomocowych korzystają głównie te regiony, które potrafią opracować najlepsze programy rokujące trwale przyspieszenie rozwoju, a także zapewnić udział środków własnych w ich realizacji. Wspólna polityka regionalna nie faworyzuje regionów najuboższych, lecz te regiony słabiej rozwinięte, które dysponują stosownymi możliwościami organizacyjnymi i materialnymi. Dochodzenie do stanu regionalnej gotowości rozwojowej jest procesem długim, wymagającym mobilizacji własnych środków materialnych i kadrowych i sprawnych struktur organizacyjnych. Sprawne działanie regionalnych struktur samorządowych jest z pewnością warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym do zdynamizowania rozwoju regionów. Niezbędne jest wsparcie zewnętrzne regionów dla stworzenia tych przesłanek rozwoju, których one same nie są w stanie stworzyć. Wiążąc poważne nadzieje z pomocą międzynarodową należy jednak pamiętać, że nie będzie ona dostateczna dla wyrównywania różnic rozwojowych [Czternasty, Czyżewski 2007].

Podstawą rozwoju regionu jest odpowiednio ukształtowana rozwinięta i zróżnicowana gospodarka, szczególnie w tych gałęziach i przedsiębiorstwach, które są zdolne konkurować na rynku. Gospodarka ta wymaga odpowiednio rozwiniętej infrastruktury ekonomicznej i społecznej zapewniającej dobrą dostępność komunikacyjną, rozwiniętą sieć zaopatrzenia w nośniki energii, urządzenia telekomunikacji, rozwinięte placówki służby zdrowia, wypoczynku itp. Warunkiem rozwoju gospodarki regionu jest także rozwinięta sieć placówek „okołobiznesowych” – banków, instytucji ubezpieczeniowych, konsultacyjnych, promocyjnych i innych instytucji i organizacji tego rodzaju.

Można zaryzykować stwierdzenie, że poziom urbanizacji regionu określa poziom i możliwości jego rozwoju, zaś wysoki udział ludności wiejskiej i obszarów wiejskich świadczy z reguły o jego zapóźnieniu.

Ogólne rozważania na temat czynników określających rozwój regionalny pozwalają zastanowić się nad aktualnym stanem, możliwościami i drogami rozwoju regionu lubelskiego. Województwo lubelskie pod względem powierzchni zajmuje trzecie miejsce w kraju, zaś pod względem liczby ludności siódme [Dyka 1998]. Ponad połowa ludności województwa (53,4%) zamieszkuje na wsi. Społeczność województwa jest najbardziej wiejską społecznością w kraju. W miastach zamieszkuje tylko 46,6% mieszkańców regionu (61,9% mieszkańców ogółem w kraju). Struktura taka jest charakterystyczna dla obszaru całej południowo-wschodniej Polski. Kwestia wiejska i rolna jest głównym problemem rozwoju Lubelszczyzny. Rolniczy charakter województwa wynika nie z tego, że rolnictwo jest dobrze rozwinięte, lecz z tego, że aż 53% zawodowo aktywnych związanych jest z rolnictwem, tzn. ponad dwa razy więcej niż wynosi udział zatrudnionych w rolnictwie w kraju (ok. 25%). Brak możliwości zatrudnienia poza rolnictwem sprawia, że utrwalona została wadliwa struktura gospodarstw rolnych. Są podstawy, by stwierdzić, że nie występują w ostatnim dziesięcioleciu symptomy poprawy struktury agrarnej w regionie. Średnia powierzchnia gospodarstwa rodzinnego wynosi ok. 6 ha (średnio w Polsce ok. 7 ha). Na 100 ha użytków rolnych przypada w naszym regionie ok. 25 osób zatrudnionych, zaś średnio w kraju ok. 20 osób. Według nader ostrożnych szacunków bezrobocie utajone na wsi wynosi ok. 20% ludno-

ści związanej z produkcją rolną. Mimo dobrych warunków glebowo-klimatycznych plony w lubelskim rolnictwie są stosunkowo niskie, niższa niż w wielu innych regionach Polskich jest obsada zwierząt gospodarskich. Okazuje się, że dobre warunki glebowo-klimatyczne przy niskim wyposażeniu technicznym gospodarstw, nie stanowią o poziomie rozwoju. O zróżnicowaniu produkcji, obok warunków przyrodniczych, decydują także czynniki organizacyjno-ekonomiczne [Dyka 1998]. Globalny potencjał produkcyjny lubelskiego rolnictwa jest jednak dość znaczny. Produkuje ono bowiem ok. 10% zbóż, 15% buraków cukrowych i aż 70% chmielu. O zapóźnieniu rozwoju rolnictwa Lubelszczyzny świadczy fakt, że ponad połowa ludności zaliczanej do zawodowo aktywnych wytwarza jedynie 14% PKB województwa lubelskiego. Wydaje się, że nawet tak ogólna charakterystyka wsi i rolnictwa Lubelszczyzny jest wystarczającą podstawą do stwierdzenia, że bez stworzenia przesłanek rozwoju wsi i rolnictwa rozwój tego regionu jest niemożliwy. Warunkiem koniecznym poprawy struktury agrarnej jest stworzenie dla ludności wiejskiej nowych nierolniczych miejsc pracy na wsi lub w mieście. Oczywiście rozwój wsi i rolnictwa wymaga realizacji różnorodnych programów- wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, w tym rozwoju agroturystyki, produkcji ekologicznej itp. Są to programy i działania ważne, ale kwestią podstawową jest stworzenie dostatecznie wielu miejsc pracy dla mieszkańców wsi. Rozwiązanie kwestii rolnej i wiejskiej wymaga długotrwałego realnego działania wspartego środkami, którymi dysponuje region i środkami pomocowymi Unii Europejskiej [Krasowicz, Igras 2003].

Poza rolnictwem działa w regionie lubelskim ok. 122 tys. podmiotów gospodarczych, wśród których najwięcej, bo aż 39,9% to placówki handlowe i usługowe, ok. 10% stanowią przedsiębiorstwa produkcyjne i 10% przedsiębiorstwa budowlane. Porównując te proporcje z innymi regionami Polski można stwierdzić, iż są one właściwe dla regionów zapóźnionych w rozwoju. Słabo rozwinięta jest infrastruktura techniczna, w tym szczególnie drogowa, energetyczna i telekomunikacyjna.

Rozwój rolnictwa Unii Europejskiej potwierdził znaną prawdę, iż zasadnicze przesłanki jego rozwoju leżą poza rolnictwem. Dla rozwoju rolnictwa niezbędne jest bowiem zapewnienie odpływu ludności wiejskiej do zawodów pozarolniczych, chłonny rynek zbytu na płody rolne, dopływ kapitału do rolnictwa, umożliwiający jego techniczną rekonstrukcję oraz poprawa struktury agrarnej. W warunkach większości państw należących do Unii Europejskiej przez istnienie tych przesłanek było dodatkowo silnie wspomagane ogromnymi dotacjami i subwencjami.

Istotne więc wydaje się poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób nasze rolnictwo będzie się przystosowywać do funkcjonowania. w obrębie nowych uwarunkowań rynku wewnętrznego i integracji z rynkiem europejskim? Podkreśla się, że intensywność produkcji i wysoka wydajność pracy i ziemi nie gwarantuje jednak rolnikom trwałości gospodarowania, chociaż utrzymanie się na rynku wymaga wzrostu skali produkcji oraz obniżenia kosztów wytwarzania i obrotu. W dostępnych wynikach badań wskazuje się na konieczność tworzenia warunków utrwalania podmiotowości gospodarstw rolnych. Na wysoce konkurencyjnym rynku pozycję tę tylko częściowo zapewnia dobra kondycja ekonomiczna gospodarstw.

W tym kontekście podkreślić należy współzależność przekształceń w rolnictwie od zmian strukturalnych w szeroko rozumianym otoczeniu rolnictwa. Inaczej mówiąc szybciej dokonujące się zmiany w przemyśle przetwórczym, obrocie rolnym czy usługach będą dopiero inspirować przekształcenia w strukturze agrarnej.

Występuje zatem potrzeba dalszego poszukiwania form i metod współdziałania gospodarstw rolnych pomiędzy sobą, a także z szeroko rozumianym otoczeniem ekonomicznym. Idzie głównie o to, aby producent rolny mógł znaleźć właściwych partnerów zarówno w zakresie doskonalenia procesu produkcyjnego, jak również dla zapewnienia zbytu uzyskanych produktów. Wśród różnorodnych form organizacyjnych warto nieco szerzej przedstawić formę spółdzielczą, która, bogata w różnorodne, długotrwałe doświadczenia i osiągnięcia, daje jednocześnie znaczne możliwości rozwoju indywidualnego [Dyka 1998].

Przesłanki rozwoju infrastruktury instytucjonalnej na obszarach wiejskich

Doświadczenia rozwiniętych państw gospodarki rynkowej, których rolnictwo oparte jest na gospodarstwach rodzinnych, dowodzą ponad wszelką wątpliwość, że rozwój tych gospodarstw możliwy jest nie tylko dzięki pomocy materialnej, ale także dzięki istnieniu rozbudowanych i dobrze funkcjonujących

organizacji obsługi rolnictwa, stanowiących swego rodzaju „krąg protekcyjny” między gospodarstwem rodzinnym a resztą gospodarki społecznej. Gospodarstwo rodzinne nawet stosunkowo duże i sprawne ekonomicznie stanowi zawsze jednostkę produkcji i bytu stosunkowo słabą wobec swoich nierolniczych partnerów. Stąd wynika ograniczona konieczność istnienia form wspólnego działania w handlu rolnym, przetwórstwie, a nawet eksporcie płodów rolnych. Gospodarstwo rodzinne, jak stwierdza się w wielu podręcznikach jest zawsze „ekonomicznie przeinwestowane i technicznie nie doinwestowane”. Oznacza to, że zazwyczaj nie jest w stanie z własnych środków sfinansować swojego rozwoju i konieczne są instytucje kredytowe przystosowane do jego potrzeb i możliwości. Oznacza to także, iż relatywnie niewielka skala produkcji w gospodarce chłopskiej wymaga częstokroć rozwijania kooperacji produkcyjnej i usługowej między tymi gospodarstwami. Organizacje otoczenia rolnictwa rodzinnego pełnią nie tylko niezbędne funkcje obrony i reprezentacji interesów rolników, a czynią to znacznie bardziej realistycznie niż partie polityczne i organizacje zawodowe.

Proces przekształceń strukturalnych w otoczeniu ekonomicznym rolnictwa, miał dotychczas charakter destrukcyjny i nawet nie pozwolił na określenie koncepcji modelu jego funkcjonowania. Przykładem takiego destrukcyjnego działania są losy polskiej spółdzielczości wiejskiej w okresie ostatnich kilkunastu lat. Represyjna ustawa o spółdzielniach i ich związkach z 1990 roku i karygodny sposób jej realizacji doprowadziły do szkód, które trudno obecnie oszacować. Likwidacja struktur spółdzielczych sprawiła, że znaczny majątek tego sektora został w poważnym stopniu zagarnięty przez sprytnie działające grupy dawnych pracowników, w części zaś po prostu zmarnowany, a spółdzielnie wiejskie pozostawione zostały same sobie w krańcowo trudnej sytuacji ekonomicznej i nieuregulowanej sytuacji prawnej [Wiszniewski 1998]. Pozbawione możliwości rozwoju działalności gospodarczej (w skupie i zaopatrzeniu produkcyjnym), obciążone wysokimi podatkami, często wysoce zadłużone przyjęły w swojej większości postawę „na przetrwanie”, zachowując tylko te działy, które były bardziej rentowne dla wypłaty pensji pracownikom, ograniczając kontakty z producentami rolnymi. W miejsce sektora spółdzielczego, a po części i państwowego, weszły placówki handlu prywatnego. Pojawienie się licznych placówek handlu prywatnego jest oczywiście zjawiskiem pozytywnym, niemniej aktualny stan organizacji rynku wiejskiego oceniany jest jako totalne odejście od elementarnych reguł racjonalnego zorganizowania sieci handlowej.

Trudno dokładnie określić aktualny stan wiejskiej spółdzielczości handlowej, nie ulega jednak wątpliwości, że nastąpiła zasadnicza redukcja liczby spółdzielni, a ogromna większość znajduje się w bardzo złej kondycji ekonomicznej. Degradacji uległa nie tylko spółdzielczość handlowa (GS), lecz także inne jej rodzaje, jak mleczarska i ogrodnicza, szczególnie, gdy jednostki jej obciążone były kredytami inwestycyjnymi.

Obserwując stan ekonomicznego otoczenia rolnictwa i pamiętając o jego zasadniczym znaczeniu dla funkcjonowania gospodarstw rolniczych należy stwierdzić, że jego odbudowa stanowi, konieczny i podstawowy warunek funkcjonowania rolnictwa. Silne i dobrze zorganizowane otoczenie rolnictwa potrafi złagodzić słabości strukturalne gospodarstw rolnych [Mierosławska 1999].

Jednym z koniecznych warunków rozwoju wsi i rolnictwa, obecnie i w najbliższych dziesięcioleciach, jest wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, dający możliwość bezmigracyjnego zagospodarowania nadwyżki siły roboczej na wsi. Wielofunkcyjny rozwój wsi jest w wielu krajach istotnym czynnikiem aktywizacji terenów wiejskich, u nas zaś ma wyjątkowo wielkie znaczenie. Rozwój wielu dziedzin działalności pozwoli nie tylko na zapewnienie właściwych proporcji pomiędzy poszczególnymi ogniwami agrokompleksu, lecz przyczyni się do racjonalizacji produkcji rolnej, poprawy jej jakości, a co równie ważne, stworzy nowe miejsca pracy.

Wielofunkcyjny rozwój wsi nie może jednak ograniczać się jedynie do rozwoju działalności związanej z produkcją rolną. Powinien także zmierzać do tworzenia jednostek gospodarczych związanych jedynie pośrednio lub w ogóle nie związanych z produkcją rolniczą. Chodzi tu o takie dziedziny, jak usługi turystyczne, rękodzieło artystyczne, a także o wszelkie inne rodzaje działalności gospodarczej możliwe do rozwijania w danym regionie. Wzorem wielu państw można rozwijać jednostki kooperujące z przemysłem. W warunkach, gdy na wsi brakuje kapitału, zaś kapitał zewnętrzny z reguły niechętnie inwestuje na terenach rolniczych, trzeba stworzyć system pomocy i zachęt do rozwoju poza rolniczej działalności. Z licznych przeprowadzonych badań wynika, że istotnym hamulcem napływu kapitału zewnętrznego na tereny rolnicze jest brak rozwiniętej infrastruktury technicznej i ekonomicznej [Zegar 2000].

Dwojaki ujęcie struktur instytucjonalnych w agrobiznesie

W literaturze przedmiotu zwraca uwagę dwojaki ujęcie funkcjonowania struktur instytucjonalnych w obsłudze podmiotów agrobiznesu, a mianowicie [Kozuch 2002]:

1. struktury instytucjonalne w sferze produkcji rolnej – instytucje mające znaczenie dla procesu alokacji zasobów, a zmienne instytucjonalne nabierają szczególnego znaczenia w sektorze rolnym, gdzie przejawiają się (kumulują się) zawodności rynku. W procesach alokacji zasobów i ustalania cen istotne znaczenie mają formalne i nieformalne powiązania umowne między producentami rolnymi a odbiorcami surowców, które przejmują funkcje koordynacji procesów produkcji, dystrybucji i przetwórstwa. Występujące tu systemy powiązań umownych różnicują gospodarstwa rolnicze w poszczególnych kierunkach produkcji oraz mają istotny wpływ na poziom kosztów transakcyjnych.

W ocenie zróżnicowania regionalnego tych struktur instytucjonalnych wykorzystuje się metodę analizy skupień w oparciu o dane z badanych podmiotów.

2. struktury instytucjonalne na obszarach wiejskich – formy zorganizowanego współdziałania, wynikające z paradygmatu, iż działalność organizacji (przedsiębiorstwa) nie może być rozpatrywana bez uwzględnienia otoczenia, gdyż ono w dużym stopniu decyduje o jej powodzeniu, bądź niepowodzeniu. Formy lokalnej współpracy, szczególnie w odniesieniu do środowiska wiejskiego, winny umożliwiać zarówno korzyści skali w sferze produkcji, lecz także korzyści w postaci środków unijnych i budżetowych, ulg podatkowych oraz korzystnych cen w zaopatrzeniu i zbycie.

W tym szerszym ujęciu (punkt 2.) struktury instytucjonalnej warto dostrzegać wiele podmiotów, zróżnicowanych pod względem formy organizacyjno-prawnej i zakresu działania, jak: spółdzielnie, stowarzyszenia producentów, izby rolnicze, instytucje finansowe oraz jednostki samorządu terytorialnego.

Kwestie te są również przedmiotem analizy i dyskusji w ocenie rozwoju współczesnego ujęcia ekonomii społecznej (gospodarczej) [Piechowski 2004]. Zwraca się przy tym uwagę na postępujący proces instytucjonalizacji infrastruktury obszarów wiejskich. Przedsiębiorstwa ekonomii społecznej, o cechach zbliżonych z zasadami spółdzielczymi, działają w obszarach: opieka społeczna, usługi, zdrowie, banki, ubezpieczenia, produkcja rolnicza, sprawy konsumentów, sektor mieszkaniowy, handel, edukacja, kultura, sport i rekreacja. Podstawowa organizacja – Europejska Stała Konferencja Spółdzielczych Stowarzyszeń Wzajemnych, Organizacji i Fundacji skupia:

- Komitet Koordynacyjny Europejskich Stowarzyszeń Spółdzielczych (7 sektorowych i 10 krajowych organizacji spółdzielczych),
- Międzynarodowe Stowarzyszenie Ubezpieczeń Wzajemnych,
- Europejską Radę Organizacji Wolontariackich,
- Europejskie Centrum Fundacji.

Ekonomia społeczna jest jednym z głównych aspektów polityki UE, a szacuje się, że przedsiębiorstwa tego typu zapewniają ok. 10% zatrudnienia.

Wskazuje się przy tym uwagę na to dlaczego właśnie przedsiębiorstwa ekonomii społecznej (spółdzielcze) uzasadniają tu swoje szczególne zastosowanie?

Odróżniają je od innych opartych na bazie kapitałowej:

- prymat celów indywidualnych i społecznych,
- dobrowolne i otwarte członkostwo,
- demokratyczna kontrola przez członków,
- rozwijanie i przejmowanie wartości solidarności i odpowiedzialności,
- autonomiczne zarządzanie,
- nadwyżki przeznaczone na stały rozwój realizacji celów i wspólnych zadań.

Warto również zwrócić uwagę na rozwijające się spółdzielnie socjalne (głównie we Włoszech i Finlandii), których celem zasadniczym jest aktywizacja zawodowa bezrobotnych, co ma szczególne znaczenie w środowisku wiejskim.

Tworzone są również warunki dla rozwoju spółdzielni socjalnych w Polsce, głównie na terenach wiejskich o trwałym, wręcz „dziedzicznym” bezrobociu.

Spółdzielczość w procesie rozwoju lokalnego

Opierając się na długotrwałych pozytywnych dokonaniach we współpracy z gospodarstwami rolnymi, spółdzielnie – również w naszym kraju – mogą być istotnym ogniwem tworzenia infrastruktury rynku rolnego, jak również poszukiwania efektywnych modeli kierowania w agrobiznesie. Podkreślić tu należy, iż w nowych warunkach ich struktury organizacyjne muszą ulec zasadniczej modernizacji lub zorganizowania na nowych, demokratycznych zasadach. Wykorzystanie walorów spółdzielczej formy gospodarowania w strukturze rolnictwa wymaga jednak autentycznego zaangażowania rolników w zarządzanie działalnością spółdzielni.

Możliwości wykorzystywania formy spółdzielczej w obsłudze rolnictwa wynikają z wielu istotnych przesłanek, zweryfikowanych również poprzez dotychczasową działalność, z których warto przypomnieć przynajmniej następujące: [Czternasty, Czyżewski 2007]

- występują możliwości obniżenia kosztów transakcyjnych,
- łatwo są uwzględniane interesy poszczególnych indywidualnych gospodarstw,
- spółdzielnie kreują warunki dla zapewnienia zachowania podmiotowości rolników,
- znaczna elastyczność i różnorodność form działania i uwzględniania lokalnych warunków gospodarowania,
- spółdzielnia zapewnia możliwość łączenia (mobilizacji) indywidualnych środków kapitałowych, a także
- wykorzystując zasady demokratycznego działania spółdzielnia stwarza możliwość udziału w demokratycznym zarządzaniu przedsiębiorstwem.

W aktualnej rzeczywistości gospodarczej spółdzielnie znalazły się również w sytuacji, która wymaga pokonywania szeregu barier zarówno w sferze prawno-organizacyjnej, jak również ich kondycji ekonomicznej. Pokonywanie owych barier ma istotny wpływ na bieżące funkcjonowanie spółdzielni, a także na tempo i skuteczność przekształceń do wymogów gospodarki rynkowej. Potrzeby przeobrażeń w spółdzielczości wynikają także ze zmian w procesie produkcji rolnej, strukturze agrarnej czy też pozycji ekonomicznej gospodarstw jako podmiotów rynku. Przekształcenia w tym zakresie mają różną siłę i zróżnicowany charakter, stąd też przemiany w sferze otoczenia gospodarstw będąc z jednej strony uwzględniały, z drugiej zaś będą miały wobec rolnictwa charakter wspierający. Zmiana funkcjonowania i dostosowania do aktualnych warunków jednostek spółdzielczych w obsłudze rynku rolnego wymagać będzie gruntownych przeobrażeń w kilku następujących kwestiach:

- niezbędny jest wzrost zainteresowania członków działalnością spółdzielni; poprzez formułowanie swoich potrzeb i obligowanie spółdzielni do stwarzania warunków dla ich realizowania,
- udziały członkowskie winny z jednej strony stwarzać podstawy dla bieżącej działalności spółdzielni, z drugiej zaś określać skalę korzyści członków z tytułu przynależności do spółdzielni,
- zasadniczych zmian wymaga także system kierowania spółdzielniami w celu uzyskania wyższej operatywności i sprawności, ale także sprostania coraz silniejszej na tym rynku konkurencji. Niezbędny jest więc wzrost umiejętności menedżerskich zarządu spółdzielni oraz bardziej autentyczne wykonywanie swoich zadań przez organy kontrolne.

Wiele z przedstawionych tu koniecznych działań zostało już podjętych przez spółdzielców: wzrasta zainteresowanie rolników działaniem spółdzielni, tworzeniem nowych struktur organizacyjnych i poprawą sprawności działania. Istniejące i utworzone od podstaw spółdzielnie podejmują już szereg działań marketingowych utrwalających ich pozycję na rynku.

Obok czynników wewnętrznych bardzo ważne dla funkcjonowania spółdzielni są również uwarunkowania zewnętrzne, które określają m.in. pozycję spółdzielni wobec innych podmiotów gospodarczych, relacje między spółdzielniami, dostępność do zewnętrznych źródeł finansowania itp. Czynniki zewnętrznych uwarunkowań rozwoju spółdzielni będą wynikały przede wszystkim z trzech następujących źródeł: 1) rozwoju gospodarczego kraju i prawnego umocowania roli spółdzielczości w tym procesie; 2) przemian w rozwoju produkcji rolnej i organizacji gospodarstw; 3) uwarunkowań wynikających z procesu integracji gospodarczej w Europie i naszego w nich zaangażowania [Polska... 2004].

W zakresie makroekonomicznych (krajowych) możliwości kreowania właściwych warunków rozwoju spółdzielni istotne znaczenie ma przygotowanie odpowiednich rozwiązań prawnych i ekonomicznych (głównie w zakresie kredytowania). Chodzi tu głównie o rzeczywiste włączenie spółdzielni do

wspieranego przez państwo rozwoju modelu infrastruktury rynku oraz innych organizacji tworzących związki integracji pionowej między producentami, rynkiem i przetwórstwem.

W strategii odnowy i restrukturyzacji spółdzielczości niezbędne wydaje się wykorzystanie z jednej strony jej historycznych (pozytywnych) doświadczeń, z drugiej zaś współczesnych uwarunkowań wynikających z nowych form zarządzania gospodarką. Doświadczenia historyczne spółdzielczości zawierają się przede wszystkim w kształtowaniu poczucia patriotyzmu i obrony interesów warstw słabszych ekonomicznie, a także wykreowaniu wielu różnorodnych form współdziałania zależnie od lokalnych potrzeb środowiska. Szczególnego podkreślenia wymaga wkład spółdzielczości w wielofunkcyjny rozwój środowiska lokalnego, chociaż nie wszystkie dokonania przetrwały trudną próbę przekształceń gospodarczych kraju. Przekształcenia systemu gospodarczego do gospodarki rynkowej doprowadziły (szczególnie w pierwszym okresie) do zanarchizowania rynku rolnego i jego rozdrobnienia. Skutki tych zmian dotkliwie odczuwają, przeważające w naszym rolnictwie, drobne gospodarstwa pozbawione stałego systemu obsługi. Przed spółdzielniami wiejskimi staje więc na nowo problem autentycznego zrzeszenia gospodarstw rolnych i zapewnienia im promocji działania, zmierzającej do zapewnienia rolnikom całokształtu korzyści ekonomicznych. Warunkiem powodzenia dla tych spółdzielni jest ściśle powiązanie celów spółdzielni z interesami zrzeszonych gospodarstw rolnych.

Wskazuje to na potrzebę tworzenia modelu spółdzielni o dużej elastyczności dostosowania się także do charakteru obsługiwanego regionu i funkcjonowania innych podmiotów gospodarczych. Oznacza to, że przystosowanie gospodarki spółdzielczej do działania mechanizmów rynkowych jest równoznaczne z potrzebą wyzwolenia różnych form przedsiębiorczości i konkurencji [Rak 2006].

Przedsiębiorstwo spółdzielczości wiejskiej, jako forma gospodarowania, z natury jest organizacją ukształtowaną przez lokalne warunki i służącą lokalnym społecznościom. Opierając się na wielu pozytywnych dokonaniach we współpracy z gospodarstwami rolnymi, przez wiele dziesiątków lat w warunkach gospodarki rynkowej, spółdzielnie stają się istotnym ogniwem tworzenia infrastruktury rynku rolnego. Realizując podstawowy cel wspomagania gospodarstw rolnych spółdzielnie stają się niezależnymi, samorządowymi przedsiębiorstwami gospodarki rynkowej. Spółdzielnie uczestniczące w obrocie rolnym, jak gminne spółdzielnie „SCh” i banki spółdzielcze, są w coraz większym stopniu aktywnym ogniwem kontaktów gospodarstw rolnych z ich otoczeniem ekonomicznym. Te doświadczenia i predyspozycje spółdzielni skłaniają do wyrażania opinii, iż właśnie spółdzielnie najdoskonalej wpisują się gro na instytucji realizujących zrównoważony, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. W tym kontekście wskazuje się, że spółdzielnie stają się kluczem do rozwoju lokalnego przez kreowanie zatrudnienia, zaspokajania ważnych potrzeb społecznych i włączania gospodarstw rolnych w funkcjonowanie rynku [Dyka 1998]. W ten sposób spółdzielnie mogą ochraniać swoich członków oraz działać w ich interesie i zapewniać więcej niż inne podmioty korzyści [Wiszniewski 1998].

W wielu badaniach spółdzielnie funkcjonujące w obszarze agrobiznesu przyznają, że podejmowanie działań w warunkach konkurencji staje się stałym elementem poszukiwania metod doskonalenia zachowań, niejako wyznacznikiem działalności bieżącej, jak również długofalowej polityki rozwojowej. Spółdzielnie jako przedsiębiorstwa wykorzystują szereg immanentnych cech małych przedsiębiorstw, jak zdolności rozwojowe i przystosowawcze (duża elastyczność cenowa, sprawność obsługi) oraz zdolność do współdziałania z samorządem lokalnym i innymi podmiotami [Kozuch 2002].

Ocenia się także, iż spółdzielnie w działaniach konkurencyjnych względnie łatwo wykorzystują nowe oryginalne zachowania, nowe procedury czy techniki działania. Źródłem działań o charakterze przedsiębiorczym czy innowacyjnym należy upatrywać zarówno w umiejętnościach niewielkiego zwartego zespołu pracowniczego, jak również jej otoczeniu rynkowym, instytucjonalnym czy środowiskowym. Niemniej jednak warto zwrócić uwagę, iż spółdzielnie agrobiznesu działają w konkretnych warunkach lokalnych obsługując określone grupy społeczne, co może także utrudniać podejmowanie działań konkurencyjnych wobec innych podmiotów, bowiem może to pozostawać w kolizji z oczekiwaniami członków. Wyniki badań przeprowadzonych wśród gminnych spółdzielni „S.Ch.” wskazują, że z jednej strony spółdzielnie oczekują poprawy rentowności i wzrostu obrotów towarowych, z drugiej natomiast tylko niewielka część kadry kierowniczej dostrzega możliwość i potrzebę rozszerzenia rynku zbytu. Wśród głównych czynników utrudniających realizację zamierzeń spółdzielni wymienia się dużą konkurencję na rynku, barierę popytu, wysokie koszty funkcjonowania, brak stabilnego i spójnego prawa oraz poczucie swoistej bezradności postępowania na konkurencyjnym rynku. Rzeczywista więc

spółdzielni ze środowiskiem oraz prężność i skuteczność działania decydują w aktualnych warunkach o sile i pozycji przedsiębiorstwa spółdzielczego na rynku.

Dokonując analizy funkcji spółdzielni w kształtowaniu rozwoju lokalnego warto, jak sądzę, zwrócić uwagę na doświadczenia banków spółdzielczych w tym zakresie. Nowe uwarunkowania, w tym także będące konsekwencją wejścia Polski do UE, wymuszają szereg zmian w sposobach i zasadach funkcjonowania banków spółdzielczych. Przede wszystkim rodzi to potrzebę dużej elastyczności i bieżącej troski o poziom jakości świadczonych usług, różnorodności oferty usług oraz utrzymywania stałej więzi ze swoimi klientami i otoczeniem organizacyjnym. Znaczne i wciąż rosnące potrzeby finansowe rolnictwa i ludności wiejskiej wyznaczają w sposób naturalny znaczenie banków spółdzielczych, które również na skutek doświadczeń historycznych stały się jedyną instytucją obsługi finansowej wsi [Golik 2005]. Jako instytucja spółdzielcza stają się one formą integracji przedsięwzięć wszystkich podmiotów gospodarujących na terenie objętym swoją działalnością. Banki spółdzielcze dokonują kompleksowej obsługi podmiotów (instytucji, gospodarstw rolnych i ludności wiejskiej) na terenie wsi i małych miast, są organizacjami posiadającymi z reguły aktywny samorząd oraz dobrą orientację o stanie gospodarki w regionie. Aktualne wyzwania w działalności banków spółdzielczych wynikają zarówno z rozwoju rynku usług bankowych (np. usługi bankowe poprzez internet), jak również z procesu integracji z UE. Banki spółdzielcze zostały włączone w proces wykorzystywania dopłat bezpośrednich, jak również środków z innych funduszy pomocowych dla wspierania finansowego gospodarstw rolniczych i środowiska wiejskiego. W badanych bankach dość powszechną praktyką staje się przygotowywanie grupy pracowników zajmujących się usługami doradztwa w zakresie możliwości uzyskania pomocy ze środków UE (np. pomoc przy przygotowywaniu odpowiednich wniosków i dokumentów). Ta sytuacja spowodowała także konieczność otwarcia dla potencjalnych beneficjentów pomocy rachunków oszczędnościowo-rozliczeniowych, co samym bankom przyniosło również wymierne korzyści. Banki spółdzielcze stają się więc instytucjami kompleksowej obsługi finansowej obsługiwanego regionu na zasadzie partnerskiego współdziałania i oferowania szerokiego pakietu usług bankowych. Analiza działalności banków spółdzielczych i innych przedsiębiorstw spółdzielczych potwierdza tezę o zdolności spółdzielni do elastycznego dostosowywania się tej formy gospodarowania do zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych. W ogólnej ocenie znaczenia spółdzielczego sektora bankowego można stwierdzić, iż:

- stanowi on najliczniejszą i najbardziej rozbudowaną sieć placówek bankowych, które są często jedynymi jednostkami świadczącymi usługi bankowe w najbliższym otoczeniu,
- posiada łącznie dość znaczny, chociaż jeszcze niewystarczający potencjał ekonomiczny,
- obsługuje głównie podmioty nie finansowe, w tym przede wszystkim gospodarstwa rolne, osoby fizyczne i podmioty gospodarcze o charakterze lokalnym.

W ocenie wyników wielu badań wskazuje się również na ogólną zależność kondycji banków spółdzielczych od poziomu rozwoju gospodarczego regionu.

Podsumowanie

Wynik tej bardzo ogólnej analizy wskazuje, że dążenie do uzyskania wewnętrznej równowagi i rozwoju obszarów wiejskich będzie wymagało zasadniczych działań w zakresie restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolniczych i otoczenia rolnictwa. Wzrost powiązań z otoczeniem bezpośrednim (rynek i jego instytucje, przetwórstwo, infrastruktura społeczna i techniczna) i dalszym (środki produkcji, handel zagraniczny, system finansowo-bankowy) ma zasadnicze znaczenie dla kształtowania poziomu konkurencyjności regionów. Charakter i dynamizm otoczenia określają warunki rozwoju gospodarstw rolnych i stan koniunktury rolnictwa. Zasadnicze potrzeby rolnictwa części południowo-wschodniej kraju w procesie modernizacji regionów dotyczą więc przede wszystkim rozwoju infrastruktury techniczno-ekonomicznej. Jak wynika z powyższej, jedynie syntetycznej analizy niezwykle przydatną – podobnie jak wielu krajach o regulacji rynkowej okazała się spółdzielcza forma gospodarowania. Jej istotne znaczenie występuje w procesach integracji pionowej w gospodarce rolno-żywnościowej (agrobiznesie), a więc przede wszystkim umacniania współpracy gospodarstw rolnych z jednostkami przemysłu przetwórczego, spółdzielniami i bankami spółdzielczymi.

Literatura

- BRZOZOWSKI B. 2005: *Spółdzielczość wiejska w aktywizacji środowisk lokalnych na tle jej współczesnych problemów*. Kraków.
- CZTERNASTY W., CZYZEWSKI B. 2007: *Struktury kierowania agrobiznesem w Polsce. Teoria, analiza i tendencje*. Poznań.
- DYKA S. (red.) 1998: *Spółdzielczość we współczesnej gospodarce*. SGH, Warszawa.
- GORZYM-WILKOWSKI W. A. 2000: *Strategia rozwoju województwa lubelskiego*. Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin.
- KOZUCH A. (red.) 2002: *Rozwój obszarów wiejskich. Teoria i praktyka*. Siedlce.
- KRASOWICZ S., IGRAS J. 2003: *Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału rolnictwa w Polsce*. Pamiętniki Puławskie, Puławy s. 132.
- GOLIK D. 2005: *Rola banków spółdzielczych w przemianach polskiej wsi w okresie integracji z Unią Europejską*. AE, Kraków.
- MIEROSŁAWSKA A. 1999: *Potencjał gospodarczy nowych województw Polski*. IERiGŻ, Warszawa.
- PIECHOWSKI A. 2004: *Spółdzielczość – ekonomia społeczna – rozwój lokalny. Niektóre doświadczenia i dylematy Unii Europejskiej*. WWSE, Warszawa.
- Polska spółdzielczość po akcesji Polski do Unii Europejskiej*. WWSE, Warszawa 2004.
- RAK A. M. (red.) 2006: *Przedsiębiorczość w rozwoju obszarów wiejskich*. Siedlce.
- WISZNIEWSKI E. 1998: *Spółdzielczość we współczesnej gospodarce*. SGH, Warszawa.
- ZEGAR J. 2000: *Kierunki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich – uwarunkowania regionalne*. [w:] Stasiak A. (red.): *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*. PAN, Warszawa.